

УДК 80

DOI10.24412-2413-2004-2022-2-136-142

**РОЦЕЪ БА МОРФЕМА
ВА НАМУДҲОИ ОН ДАР
СИСТЕМАИ МОРФОЛОГИИ
ЗАБОНҲОИ МУОСИРИ
АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ**

Усмонова Малоҳат Эҳсоновна, н.и.ф., дотсенти каф. тарҷума ва грамматикаи забони англисии МДТ “ДДХ ба номи академик Бобочон Гафуров”; **Абдуллоев Мӯминҷон Мамадҷонович**, докторанти (PhD) ихтисоси забониносии каф. тарҷума ва грамматикаи забони англисии МДТ “ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**О МОРФЕМЕ И ЕЁ
ВИДАХ В
МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ
СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО
АНГЛИЙСКОГО И
ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ
OF THE MORPHEME AND
ITS TYPES IN THE
MORPHOLOGICAL
SYSTEM OF ENGLISH AND
TAJIK LANGUAGES**

Усмонова Малоҳат Эҳсоновна, канд. филол. наук, доцент кафедры перевода и грамматики английского языка ГОУ «ХГУ имени акад. Б. Гафурова»; **Абдуллоев Муминдҷон Мамадҷонович**, докторант (PhD) каф. перевода и грамматики английского языка ГОУ «ХГУ имени акад. Б. Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)
Usmonova Malohat Ehsonovna, candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of translation and grammar of the English language under “Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov”; **Abdulloev Muminjon Mamadjonovich**, PhD student of the department of translation and grammar of the English language under “Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov” (Tajikistan, Khujand) **E-MAIL:**

Вожаҳои калидӣ: забони англисӣ, забони тоҷикӣ, морфема, таркибҳои морфемаҳо, аффикс, морфемаи бисёрфункционалӣ, аффикс, морфемаи сифрӣ, морфемаи холӣ

Яке аз воҳидҳои хурдтарини маънодори забон – морфема дар системаи морфологии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ баррасӣ шудааст. Мутобиқи таснифоти морфемаҳо морфемаҳои калимасоз маънои лексикии калимаро тағйир дода, морфемаҳои грамматикӣ ё шаклсоз ба калима маънои грамматикӣ илова мекунанд. Яке аз таркибҳои морфемаҳоро аффиксҳо ташиқл дода, дар забонҳои муқоисаишаванда барои калимасозӣ ва ташиққули шаклҳои гуногуни ҳамон як калима хизмат мекунанд. Миқдори морфемаҳо, ки зиёда аз як вазифаро иҷро мекунанд, дар забони тоҷикӣ назар ба забони англисӣ зиёданд. Дар низоми морфологии забони англисӣ морфемаи флективӣ ва дериватсионӣ ва дар забони тоҷикӣ решагӣ ва ёридиҳандаро ҷудо мекунанд. Морфемаҳои решагӣ унсурҳои ҳатмии калима маҳсуб ёфта, ба қатори морфемаҳои ёридиҳанда суффиксҳо, префиксҳо ва аффиксҳо дохил мешаванд. Дар ҳар ду забон морфемаҳои сифрӣ мавҷуданд, ки аз лиҳози фонетикӣ ифода намешаванд.

Ключевые слова: английский язык, таджикский язык, морфема, виды морфем, аффикс, многофункциональные морфемы, нулевая морфема, невыраженная морфема

Представлен анализ минимальной смысловой единицы языка - морфемы – и ее видов в морфологической системе английского и таджикского языков. Согласно классификации морфем, словообразовательные морфемы изменяют лексическое значение слова, а грамматические морфемы способны дополнять его грамматическое значение. Одними из

компонентов морфем в морфологической системе английского и таджикского языков являются аффиксы, которые служат для образования новых слов и создания различных форм одного и того же слова. Количество многофункциональных морфем таджикского языка превышает количество многофункциональных морфем английского языка. В английском языке классифицируются флективные и словообразовательные морфемы, а в таджикском языке морфемы делятся на коренные и вспомогательные. Коренные морфемы являются обязательным элементом слова, тогда как вспомогательные морфемы состоят из суффиксов, приставок и аффиксов. В обоих языках функционирует нулевая морфема, которая с точки зрения фонетики остаётся невыраженной.

Key words: the English language, the Tajik language, morpheme, types of morpheme, affix, multifunctional morphemes, zero morpheme, non-expressed morpheme

The article is devoted to the analysis of the smallest notional units of the language, that of morpheme and its types in the morphological system of English and Tajik languages. According to the classification of morphemes word building morphemes change the lexical meaning of the word while grammatical morphemes are able to enlarge grammatical meaning. Ones of the components of morphemes, those of affixes, in the morphological system of English and Tajik languages are used to build new words and to develop variety forms of the same word. The quantity of multifunctioning morphemes in the Tajik language exceeds the one of multifunctioning morphemes of the English language. In English language there are classified inflectional and derivational morphemes and in the Tajik language morphemes are divided into root and auxiliary ones. Root morphemes are an obligatory element of the word, while auxiliary morphemes consist of suffixes, prefixes and affixes. In both languages there functions a zero morpheme which is not phonetically expressed.

Ҳар як забон дорои низоми грамматикӣ махсус буда, категорияҳои он тавассути воситаҳои махсуси забон ташаккул меёбанд, ки дар байни онҳо морфема мавқеи махсусро ишғол мекунад.

Дар забоншиносии муосир вобаста ба морфема, таъриф ва намудҳои он ақидаҳои мухталиф мавҷуданд. Маъмултарин таърифи морфемаро О.С. Ахманова чунин пешниҳод кардааст: «Морфема воҳиди хурдтарини тақсимаҷавандаи низоми ифода буда, мувофиқи қобиқҳои забони дахлдор такрор ба такрор истифода мешавад ва ба унсурҳои дахлдори низоми мазмун бевосита муносибат дорад» (1, с. 240).

Истилоҳи “морфема” ба забоншиносӣ солҳои 80-уми асри XIX аз тарафи забоншиноси рус ва полякӣ И.А. Бодуэн де Куртенэ ворид карда шудааст. Муҳаққиқ қайд намудааст, ки истилоҳи “морфема” ба чунин мафҳумҳои алоҳида мисли “реша”, “пешванд”, “пасванд” умумӣ аст (3, с. 291).

Забоншиносони мактаби копенгагенӣ мундариҷаи муносибатҳои имлоиро морфема меноманд, ки бо ин ё он форманти ифода меёбад.

Англисшинос Б.А.Илиш морфемаро чунин шарҳ медиҳад: «Морфема - яке аз қисмҳои асосии грамматикаи назариявӣ буда, бе он ягон амали асосӣ дар грамматика иҷро карда намешавад. Тақсимои морфема ин масъалаи одӣ нест ва ин мафҳум диққати як қатор олимони дар ҷараёни асрҳо ба худ ҷалб кардааст. Морфемаро мо бо тарзи пурра наомӯхта дар бораи он хулоса бароварда наметавонем, зеро ин воҳиди хурдтарини маънодори забон аст» (3, с. 32).

Дар низоми морфологияи забон морфема ба ҳайси воҳиди хурдтарини маънодор эътироф гардида, забоншиносон онро ба шаклҳои мухталиф ҷудо мекунанд: шаклсоз, калимасоз, сифрӣ ва ғайра.

Мутобики акидаи профессор К.Усмонов он морфемаҳое, ки маънои лексикии калимаро тағйир медиҳанд, **морфемаҳои калимасоз** номида мешаванд. Он морфемаҳоеро, ки ба калима маънои грамматикӣ илова мекунад, **морфемаҳои шаклсоз** ё **грамматикӣ** меноманд (8, с. 20).

Дар калимаҳои сохтаи забони тоҷикӣ ду навъи морфема мушоҳида мешавад: 1) морфемаи решагӣ; 2) морфемаи ёридиҳанда.

Ба морфемаи решагӣ асоси асли дохил мешавад, ки унсури хатмӣ ва таъминкунандаи маънои калима мебошад. Суффикс, префикс ва интерфикс ба гурӯҳи морфемаҳои ёридиҳанда медароянд (4, с. 59).

Дар забоншиносӣ ғайр аз мафҳуми морфема боз истилоҳи «**морф**» низ мавриди истифода қарор дода мешавад. Морф – ин микдори ҳадди ақалли маҷмуи фонемаҳост, ки дорои маънои муайяне буда, дигар ба қисмҳои маънодор тақсим намешавад ва дар гуфторҳои гуногун мунтазам такрор меёбад. Мисол дар калимаҳои **part, parts, parted, partly, partible, - part** морф маҳсуб ёфта, ба чузъҳо ҷудо нашудааст, балки ба он дигар морфемаҳо зам шудаанд.

Морфро чун воҳиди хурдтарини маънодори забон маҳсуб ёфта, вобаста ба ин дар тадқиқоти мазкур бо ҳодисаи хеле паҳншуда дар забон – идиоматизм рӯй оварда шудааст. Моҳияти ин ҳодиса дар он ҷамъбасти мегардад, ки дар забон ҳолатҳои ҷойдоранд, ки маънои шаклан аз рӯи пайдарпайии воҳидҳои забон ба қисмҳо ҷудошуда (морфҳо, калимаҳо, ибораҳо) яқлукт ва ҷудонашаванда мебошанд, яъне ба ҳосили (суммаи) маъноҳои таркибии ин пайдарпайӣ баробар намешаванд.

Масалан, маънои калимаи *foxglove* ба маъноҳои таркибии морфҳои *fox* ва *glove* баробар намешавад: *fox* маънои *рӯбоҳ*, *glove* - *дастпӯшак*-ро дорад, вале ҳамаи пайдарпайии морфҳои *foxglove* дар умум растании муайяноро ифода мекунад. Айнан чунин калима-морфемаҳоро метавон дар луғати забони тоҷикӣ низ пайдо намуд. Мисол: маънои калимаи *табӯз* аз маъноҳои таркибии *таб* ва *буз* иборат нест, гарчанд дар алоҳидагӣ ин мафҳумҳо тамоман дигар маъноро ифода менамоянд. Ҳамин тавр, маънои умумӣ дар ин ҳолат аз маънои таркибии он бароварда нашуда, танҳо пайдарҳамии ин морфҳо метавонанд мафҳуми алоҳидаро ифода намоянд.

Аз ҳамин лиҳоз, профессор К.Усмонов дар китоби “Грамматикаи назарии забони англисӣ” таъкиди менамояд, ки фарқи асосии байни **морфема** ва **морф** дар он зухур меёбад, ки морфема воҳиди забон маҳсуб мешавад ва дар тафаккури соҳибзабонон маҳфуз аст. Морф бошад, воҳиди нутқ аст ва он амалан дар занҷири гуфтор истифода шудани морфемаи мушаххасро дар назар дорад. Таркиби морфемаҳоро морфҳо ташкил медиҳанд (8, с.23).

Дар забонҳои муқоисашаванда бо муқобилгузории сохтори амиқи калимаҳо ва морфемаҳо морф одатан чун таркиби калима-морфемаи бевосита баррасӣ мешавад. Дар калима-морфемаи «курсичаам» дар сатҳи графикӣ морфи решавии “курсӣ”, морфемаи “-ча” (ифодакунандаи маънои “хурд”) ва флексияи *-ам* (ифодакунандаи шахси якуми шумораи танҳо ва соҳибият) ҷудо мегардад. Дар ҳолатҳои бисёр калима-морфема метавонад аз як морф таркиб ёбад, масалан, «боз», «зуд», «магар», «ва», «акнун» ва “and”, “even”, “often”, “seldom”. Баъзан ба морфема сегменти ба таври моддӣ ифодашудаи овзӣ (ё графикӣ) мувофиқат наменамояд. Дар чунин ҳолат сухан оид ба морфемаи сифрӣ меравад ва аз рӯи мутаносибӣ бо дигар морфҳои функционалӣ муқобил гузошта шудааст, яъне он танҳо ҳангоми тазод ифода намудани онҳо муайян карда мешавад. Ҳамин тавр, калима-морфемаи «дастам» аз морфи решавии “даст” ва морфемаи “-ам” таркиб ёфтааст, ки маънои соҳибиятро дар шумораи якуми танҳо ифода менамояд: даст-ø, даст-ам. Ё ин ки агар калима-морфемаи *computer* –ро бо калима-морфемаи *computers* тазод гузорем,

морфемаи сифрии ифодакунандаи шакли танҳои калима-морфемаи аввал ифодакунандаи шакли чамъи морфемаи калима-морфемаи дуҷумро равшан мекунонад.

Морфемаҳо дорои реша, аффиксҳо, префиксҳо ва суффиксҳо мебошанд. Аффикс дар забон ду вазифаро иҷро мекунад, ба ибораи дигар барои калимасозӣ ва ташаккули шаклҳои гуногуни ҳамон як калима, яъне калиматағйирдиҳӣ хизмат менамояд. Забоншинос О.Қосимов дар тадқиқоти худ “Лексика “Шахнаме” Абулькасима Фирдоуси” ба аффиксҳо ва мавқеи онҳо дар ташаккули фонди луғавии забон аҳамияти махсус додааст. Аз ҷумла мавсуф қайд менамояд, ки дар адабиёти илмӣ роҷеъ ба аффиксатсия ақидаҳои олимони мухталифанд. Ин вазъият аз он бармеояд, ки дар ҷараёни аффиксатсия, ҳамчун як воситаи сермаҳсули калимасозӣ, асоси сохта ва морфемаи аффиксиалӣ (суффикс, префикс, инфикс) иштирок намуда, ба реша интиҳобан мутобиқи намунаи мавҷудаи сохториву семантикӣ пайваст мешаванд. Морфемаи аффиксиалӣ гуфта он морфемаро мешуморанд, ки маънои лексикиро ифода намекунад, шакли муайяни луғавӣ надорад, ядроӣ воҳиди лексикӣ шуда наметавонад, танҳо дар таркиби калима мавҷуд мебошад, мақоми пешоянд, пасоянд ё мобайниро дар доираи воҳиди лексикӣ доро мебошад ва аз ҳамин лиҳоз префикс, суффикс ё инфикс ном гирифтааст (6, с. 36).

Мисол: калимаи **writers** се морфема дорад, **writ-** қисми асосии маънои луғавии калима аст, **-er-** ба реша ҳамроҳ шуда, маъноро дигар мекунад, **-s** ин нишондиҳандаи шакли чамъи исм мебошад.

Омузиши низоми аффиксионалии забони англисӣ аз он далолат медиҳад, ки бар хилофи забони тоҷикӣ дар забони мазкур ба воситаи префиксҳо сохтани шакли грамматикӣ калима мавҷуд нест. Суффиксҳои шаклсоз низ дар забони англисӣ каманд. Ба онҳо морфемаҳои «**-s**» (**-s**), (**z**), (**iz**) ва «**-ed**» (**t**), (**d**), (**id**), пасванди «**ing**», суффиксҳои дараҷаҳои сифат «**-er**», «**-est**» дохил мешаванд.

Инчунин дар забони англисӣ суффиксҳои «**-s**», «**-ed**», «**-ing**» оморфемаанд, зеро бо вучуди, зоҳиран, яхела буданашон ҳар яки онҳо вобаста ба мавқеи худ маъно ва вазифаҳои гуногуни грамматикӣ дорад.

Book-books, pen-pens, read-reads

Work-worked, open-opened, close-closed

Reading, hiding, running, skiing, writing

Маънои грамматикӣ – маънои хулосашуда ва истисношуда мебошад, ки гурӯҳҳои бузурги калимаро муттаҳид менамояд. Хусусияти асосии он дар морфема зоҳир мешавад.

Дар низоми морфологияи забони англисӣ, морфемаи флективӣ ба калима (исм, феъл, сифат ё зарф) илова шуда, барои ифода намудани хосияти асосии грамматикӣ калима хизмат мекунад. Яъне он муносибат, шумора, соҳибият ё муқоисаи онро ифода менамояд. Морфемаҳои флективӣ дар забони англисӣ аз морфемаҳои **s** (ё **-es**); **'s** (ё **'s**) - **ed**; **-en**; **-er**; **-est**; и **-ing** иборат буда, ин суффиксҳо метавонанд вазифаҳои дучониба ё сечонибаро иҷро кунанд. Маҳз ба туфайли ин онҳоро оморфема меҳисобанд. Масалан, суффикси **'s** (бо апостроф) метавонад соҳибиятро ифода намояд, ё ин ки (бе апостроф) метавонад шакли чамъ созад ва ё феъли шахси сеюми танҳоро ифода кунад.

Оморфемаи **-ed** ҳамчун аффикси калимаивазкунанда барои сохтани шаклҳои замони гузашта, сӯғай ғайривоқеъ ва сифати феълии дуҷуми феълҳои дуруст хизмат мекунад (9, с. 108).

Дар забони тоҷикӣ низ миқдори морфемаҳо, ки зиёда аз як вазифаро иҷро мекунанд, зиёданд. Яке аз серистеъмолтарин оморфема ин пасванди **-й** маҳсуб меёбад, ки ба калима ҳамроҳ шуда, ба он тобишҳои гуногуни грамматикӣ мебахшад. Масалан, дар калимаи “омадӣ” ин морфема ифодакунандаи иҷроиши амал аз ҷониби шахси дуҷуми танҳо мебошад, дар калимаи “дӯстӣ” аз исми моддӣ исми маънӣ сохтааст ва дар калимаи

“японӣ” бошад, аз исм сифат сохтааст. Баръакс дар калимаи “алоқамандӣ”, ки аз як морф ва ду морфема иборат аст, аз сифат исм сохтааст.

Бар хилофи морфемаҳои калимасоз, морфемаҳои калимаивазкунанда маънои асосӣ ё категорияи грамматикӣ калимаро тағйир намедиханд. Дар мавриди ҳамроҳ шудани морфемаҳо сифатҳо сифат, исмҳо исм ва феълҳо феъл боқӣ мемонанд. Масалан, агар суффикси -s - ро ба исми *carrot* барои сохтани шакли чамъ илова намоем, исми *carrot s* исм боқӣ мемонад ё ба сифати *long* суффикси -er- ро ҳамроҳ кунем, дараҷаи қиёсии *longer* ҳосил мешавад, ки он низ сифат аст.

Албатта, байни морфемаҳои дериватсионӣ ва флективӣ фарқи функционалӣ вуҷуд дорад. Морфемаҳои флективӣ категорияи грамматикӣ калимаро тағйир намедиханд. Масалан, сифатҳои **old, older**. Суффикси -er дар ин ҷо танҳо як варианти дигари сифатро ташкил медиҳад. Аммо морфемаи дериватсионӣ метавонад категорияи грамматикӣ калимаро тағйир диҳад. Масалан, ба феъли **teach** морфемаи дериватсионӣ ҳамроҳ намоем исми **teacher** сохта мешавад. Ҳамин тариқ, пасванди -er дар забони муосири англисӣ метавонад ҳамчун як чузъи сифат морфемаи алоҳидаи флективӣ ва инчунин ҳамчун як чузъи исм морфемаи алоҳидаи дериватсионӣ бошад. Якхела будани (-er) онҳо маънои онро надорад, ки онҳо як вазифаро иҷро мекунанд.

Дар забони тоҷикӣ низ морфемаҳо гунаҳои худро доранд. Шаклҳои мухталиф ва гунаҳои морфемаро алломорф меноманд: *-он ва -ён, -гон, -гон*. Морфемаи синонимӣ аз алломорф фарқ мекунад. Онҳо дорои як маъно ва ҳатто муносибати дистрибутивии иловагӣ буда, бо якдигар аз ҷиҳати пайдоиш ва фонетика алоқа надоранд, ба ин пешвандҳои *-ба* ва *-бо, -на* ва *-но*, пасвандҳои *-ча, -ак* ва ғайра мисол шуда метавонанд. Масалан: *бадавлат, боадолат, ноинсоф, нарафтан, бозича, духтарак* ва ғ. Ҳангоми сохтани калимаҳо бо чанд суффикс дар забони англисӣ қоидаҳои мавҷуданд, ки тартиби ҷойгиршавии онҳоро муайян мекунанд. Дар ин мисол морфема калимаро ба муқоиса таъдил медиҳад:

Ба ақидаи забоншинос А.Байзоев дар забони адабии тоҷикӣ як гурӯҳи калимаҳои решагӣ дар сохтани калимаҳо ниҳоят серистеъмол буда, аз ҷиҳати вазифа ва ифодаи маънои луғавию грамматикӣ ба аффиксҳо шабоҳате доранд. Дар забоншиносӣ чунин морфемаҳоро “аффиксоид” меноманд. Аффиксоид (пасвандгуна ва пешвандгунаҳо) калимаҳои мустақилмаъноӣ решагӣ, ки аз рӯи таҳлили этимологӣ маънои пурраи луғавӣ доранд, вале дар асоси таҳлили синхронӣ маънои луғавӣ онҳо ноустувор шуда, моҳиятан ба ванд баробар шудаанд ва дар калимасозӣ ҳамчун ванд истифода мешаванд (2, с. 21).

Дар забони англисӣ ҳар гоҳ, ки ба ҳамон як калима морфемаҳои флективӣ ё дериватсионӣ пайваست мешавад, онҳо ҳамеша бо чунин тартиб меоянд: Масалан, аввал морфемаи дериватсионӣ (-er) илова карда мешавад, баъд флективӣ *teach-er*. Морфемаҳои флективӣ ё дериватсионӣ ба калима аз рӯи тартиби муайян пайваст мешаванд, ба иборати дигар гӯем, онҳо дар таркиби калима ҷои мушаххаси худро доранд.

Дар забони тоҷикӣ морфема ва асос дорои муносибати муайяни маъноӣ буда, дараҷаи истифодаи онҳо низ ба ҳамин муносибат алоқаманд аст. Аз лиҳози истифодашавӣ баъзе аффиксҳо серистеъмол ва баъзеи дигарашон камистеъмоланд. Аз ҳамин ҷиҳат алоқаи морфемагии аффиксҳои ёридиханда ба маъно, сохт ва хусусияти фонетикӣ асос вобаста аст. Масалан алломорфҳои *-он* ва *-гон* вобаста ба қадом овоз тамом шудани калима ба он ҳамроҳ мешаванд.

Ҳамаи морфемаҳои решагӣ ва ёридиханда, ки барои сохтани калима истифода мешаванд, ҳиссаи маънодор буда, аз ҷиҳати моддӣ дар шакли овоз ва ё маҷмуи овозҳо ифода меёбанд.

А.М.Мухин чунин менависад: «Унсури решагӣ, азбаски он аз чихати морфологӣ чудонашаванда аст ва дорои мазмуни муайян ба ҳисоб меравад, ба қатори морфема дароварда мешавад» (7, с. 177).

Дар идомаи суҳан А.М.Мухин қайд мекунад, ки танҳо бо сабаби тақсимнашавандагӣ ба қатори морфемаҳо даровардани унсури решагӣ қобили қабул нест. Морфема, пеш аз ҳама, воҳиди грамматикӣ аст ва он бояд дар байни истилоҳи грамматикӣ ҷой гирад (7, с. 170).

Аммо Р.Фаулер морфемаҳои решагиро ба қатори шаклҳои грамматикӣ морфология дохил намекунад. Ба ақидаи ӯ агар морфемаҳо воҳидҳои лексикӣ ҳисобида шаванд, сипас онҳоро метавон ба низоми грамматика дохил намуд. (10, с. 173)

Ба назари мо дар сохтори калимаҳои сохта ба монанди **childish, milky, sisterly** ва ғайра аз ҳамдигар чудо кардани ду чинси воҳидҳои маъмули чудонашавандаи унсури решагӣ (child, milk, sister) ва морфемаҳои дериватсионӣ (-ish, -y, -ly) муҳим ва зарур аст. Ин воҳидҳо аз рӯи чунин хусусиятҳо фарқ мекунанд:

1. Унсури решагӣ дар бисёр ҳолатҳо ҳам маънои лексикӣ ва ҳам маънои грамматикӣ дорад. Морфемаҳои дериватсионӣ бошанд, маъмулан, танҳо соҳиби маънои грамматикӣ, аниқтараш маънои морфологӣ-дериватсионӣ мебошанд;

2. Унсури решагӣ бисёртар бо калимаи мустақил амалкунанда мувофиқ меояд, морфемаҳои дериватсионӣ бошанд, воҳидҳои сатҳи морфологии забон ба ҳисоб рафта, танҳо бо ҳамроҳии асоси муайян амал мекунанд.

Қайд намудан лозим аст, ки дар маъхазҳои забоншиносӣ, инчунин, мафҳуми морфемаҳои ҳолӣ низ пешниҳод шудааст. Аз ҷумла, Ч.Хоккет дар мақолааш «The problems of morphs» мафҳуми «морфҳои ҳолӣ»-ро ба морфемаи ҳолӣ дохил мекунад (11, с. 333-342).

Ҳамин тавр, дар таркиби исми **children** Ч.Хоккет се морфемаро чудо мекунад **child – r – en**, ки яке аз онҳо, махсусан **-r** морфи ҳолӣ мебошад (11, с. 340).

Равшан ва дақиқ набудани нуқтаи назари баёншуда боиси шубҳаи олимони зиёд гардидааст. Мафҳуми “морфи ҳолӣ”-и пешниҳод намудаи Ч.Хоккетро Г.А. Климов барои он дуруст намешуморад, ки морфҳои ҳолӣ (empty morphs), ки дорои ягон вазифа нестанд ва ҳамин тавр бо ҳеҷ морфемаи забон мутобиқ намеоянд. (Ба мисоли «**морфҳои ҳолӣ**» ҳамсадоҳои тематикӣ - **a, e**, оварда шудаанд, ки ба ақидаи ӯ ин сохтакорӣ мебошад) (5, с. 32).

Ҳамин тавр, таърифи дар маохизи забоншиносӣ пешниҳодшудаи морфема ва намудҳои он, алалхусус оид ба “морфемаи ҳолӣ” мухталифанд, бо вуҷуди ин як қисми зиёди олимони бобати чудонашавандагӣ (тақсимнопазирӣ) ва дорои маъно будани морфемаҳо ҳамчун унсури забон ҳамфикранд. Дар пайравӣ ба ақоиди бештари забоншиносон, мо низ чунин мешуморем, морфема воҳиди хурдтарини забон буда, он аз рӯи сохт сода, дериватсионӣ (сохта) ва мураккаб шуда метавонад. Морфема барои сохтани шакли грамматикӣ калимаҳо хизмат мекунад.

Морфемаҳо дар забонҳои муқоисашаванда хосиятҳои мухталифро доро мебошанд. Дар низоми морфологии забони англисӣ морфемаи флективӣ ва дериватсиониро чудо мекунанд, ки намуди аввал барои ифодаи хусусиятҳои грамматикӣ ва намуди дуюм барои тағйир додани категорияи грамматикӣ хизмат мекунад. Дар забони тоҷикӣ морфемаҳо муносибати дистрибутивиро инъикос намуда, решагӣ ва ёридиҳанда мешаванд. Морфемаҳои решагӣ унсури хатмии калима маҳсуб ёфта, ба қатори морфемаҳои ёридиҳанда суффиксҳо, префиксҳо ва аффиксҳо дохил мешаванд. Дар ҳар ду забон морфемаҳои сифрӣ мавҷуданд, ки аз лиҳози фонетикӣ ифода намешаванд, аммо ҳангоми муқобилгузори шакли грамматикӣ месозанд.

Дар забони тоҷикӣ ба гурӯҳи морфемаҳои калимасоз ва шаклсоз префиксҳо ва суффиксҳо дохил мешаванд, аммо дар забони англисӣ тавассути префиксҳо шакли грамматикӣ сохта намешавад ва микдори морф ва суффиксҳои шаклсоз низ каманд.

Пайнавишт:

1. Ахманова О.С. Теория словообразования и задачи обучения иностранным языкам // Филологические науки. – 1974.- №5. – С. 36-47.
2. Байзоев А. Истилоҳот ва калимасозӣ дар “Донишнома”-и Абуалӣ Ибни Сино/ Байзоев А. – Душанбе: Андалеб Р, 2016. – 196 с.
3. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию. – Москва, 1963. – 750 с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. – Душанбе, 1973. – 452 с.
5. Климов Г.А. Фонема и морфема. «Empty morphs» – М., 1967. – 126с.
6. Қосимов О. Лексика “Шахнаме” Абулькасима Фирдоуси: дисс...доктора филологических наук. – Душанбе, 2011. – 339 с.
7. Мухин А.М. Деривационные морфемы и методы исследования // Лингвистические исследования. – Москва, 1982. – С. 172-182.
8. Усмонов К. Грамматикаи назарии забони англисӣ. – Душанбе, 2011. – 236 с.
9. Усмонова М.Э. Роҷеъ ба баъзе оморфемаҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ // Ахбори ДДҲБСТ. Силсилаи имлҳои гуманитарӣ №2(87). – Хуҷанд, 2021. С. 104-111.
10. Fowler R. Meaning and theory of the morpheme // *Lingua*. Amsterdam, 1963. P- 165-176.
11. Hokket Ch.F. Morphology. Language Vol., 1947. – 231p.
12. Ilish B.A. The Structure of Modern English. – М., – Л., 1965. – 367p.

Reference Literature:

1. Akhmanova O. S. Theory of Word-Building and Problems of Teaching Foreign Languages // *Philological Sciences*. – 1974. - №5. pp. 36-47.
2. Bayzoev A. Vocabulary and Word-Building in “Donishnoma” by Abu Ali ibn Sino. / Bayzoev A. – Dushanbe: Nightingale, 2016. – 196 pp.
3. Baudouin de Courtenay I. A. Selected Works in General Linguistics. – Moscow, 1963. – 750 pp.
4. Modern Tajik Literary Language. Part 1. – Dushanbe, 1973. – 452 pp.
5. Klimov G. A. Phoneme and Morpheme. «Empty Morphs» - М., 1967. – 126 pp.
6. Kosimov O. Lexics of “Shahname” by Abulqosim Firdawsi. Doctoral dissertation in philology. – Dushanbe, 2011. – 339 pp.
7. Mukhim A. M. Derivational Morphemes and Methods of Investigation. // *Linguistic Investigations*. – М., 1982. – pp. 172-182.
8. Usmonov K. Theory of English Grammar. – Dushanbe, 2011. – 236 pp.
9. Usmonova M. Ye. On some Homomorphemes of English and Tajik Languages. // *Bulletin of TSULBP. Humanitarian series* №2(87). – Khujand, 2021. pp. 104-111.
10. Fowler R. Meaning and Theory of the Morpheme // *Lingua*. Amsterdam, 1963. pp. 165-176.
11. Hokket Ch. F. Morphology. Language Vol., 1947. – 231 pp.
12. Ilysh B. A. The Structure of Modern English. – М., - L., 1965. – 367pp.

УДК-801.5 (Англ)

DOI10.24412-2413-2004-2022-2-143-151

**СЕМАНТИЧЕСКИЕ КЛАССЫ
ЗНАМЕНАТЕЛЬНЫХ
КАУЗАТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ В
АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ
ЯЗЫКАХ**

**ГУРУҶҶОИ МАЪНОИИ
ФЕЪЛҶОИ КАУЗАТИВИИ
МУСТАҚИЛМАЪНО ДАР
ЗАБОНҶОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ**

**SEMANTIC CLASSES
OF NOTIONAL-CAUSATIVE
VERBS IN ENGLISH
AND TAJIK**

Хамидова Мунира Нумоновна, канд.
филол. наук, доцент кафедры перевода и
грамматики английского языка ГОУ «ХГУ
имени академика Б. Гафурова»
(Таджикистан, Худжанд)

Ҳомидова Мунира Нӯмоновна, н.и.ф., дотсенти
кафедраи тарҷума ва грамматикаи забони
англисии МДТ “ДДХ ба номи академик Б.
Гафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)

Homidova Munira Numonovna, candidate of
philological sciences, Associate Professor of the
department of translation and grammar of the
English language under SEI “KSU” named after
academician Bobojon Gafurov (Tajikistan,
Khujand) **E-MAIL:** munira.homidova@bk.ru

Ключевые слова: каузативный глагол, знаменательный каузативный глагол, каузативное значение, некаузативное значение, субъект-инициатор, объект – исполнитель, изменение состояния, изменение действия

Рассматривается вопрос о знаменательных каузальных глаголах и их семантическом анализе в английском и таджикском языках. Отмечено, что знаменательные каузативные глаголы достаточно изучены в англистике, а в таджикском языкознании нуждаются в специальном исследовании. Знаменательный каузативный глагол обозначает действие, выполнение которого вызвано субъектом, а в предложении он самостоятельно выражает одно понятие. Исследование показывает, что знаменательные каузативные глаголы в сопоставляемых языках представляют собой специальные непереходные глаголы. В английском языке знаменательные каузативные глаголы образуются аналитическим способом, а в таджикском – с помощью аффиксации, т. е. когда суффикс -он добавляется к составным словам или однокомпонентным глаголам. Эти глаголы могут использоваться в повелительных, вопросительных, повествовательных предложениях, а также в активном и пассивном залоге. В упомянутых предложениях к совершению действия могут быть побуждены следующие лица: 1. субъект заставляет объект выполнить действие; 2. субъект заставляет другое лицо, чтобы объект выполнил действие; 3. субъект заставляет себя выполнить действие.

Калидвожаҳо: феъли каузативӣ, феъли мустақилмаъноӣ каузативӣ, маъноӣ каузативӣ, маъноӣ гайрикаузативӣ, субъект – ташиаббускор, объект – иҷроқунанда, тагири ҳолат, тагири амал

Масъалаи феълҳои мустақилмаъноӣ каузативӣ ва таҳлили маъноии онҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд карда мешавад, ки феълҳои мустақилмаъноӣ каузативӣ дар забониносии англис нисбатан нурра омӯхта шудааст, дар забониносии тоҷик бошад ин масъала ба таҳқиқи мушаххас сахт ниёз дорад. Феъли мустақилмаъноӣ каузативӣ амалеро ифода мекунад, ки барои иърои он субъект сабабгор шудааст ва дар ҷумла мустақилона як мафҳумро ифода мекунад. Таҳқиқи мавзӯи нишон медиҳад, ки дар ҳар ду забони муқоисашаванда феълҳои мустақилмаъноӣ каузативӣ бо махсус феълҳои